

DISKUZE

Petr Placák

Za obzor historiografie

Původně jsem chtěl napsat recenzi na soubornou práci *Za obzor totalitarismu*¹, která podle mne obsahuje řadu sporných tvrzení nebo zjednodušení tématu, jímž editoři knihu vymezili. Pak jsem ale narazil na tvrzení, které nastolilo mnohem důležitější problém, než je recenze jedné knihy – a sice základní otázku metody a etiky vědecké práce, jež sklouzává k rutině a provozu, kdy jsou schéma a z něho plynoucí závěry předem stanoveny a autoři k nim jen hledají více či méně odpovídající fakta. Tato účelovost pak vede k tomu, že jsou události vytrhávány z kontextu nebo naopak jsou vedle sebe pokládány věci, které spolu nijak nesouvisí, nebo se dokonce fakta vhodně upravují – podobně, jako se to děje v politice nebo v bulvárním tisku.

Profesor historie University of Illinois Peter Fritzsche a docent ruských a sovětských dějin na katedře historie Rutgers University v New Brunswicku Jochen Hellbeck se ve své společné stati pro uvedený sborník snažili dokázat, jak dalece byla německá společnost ovlivněna nacistickou ideologií a prodchnuta rasovým učením.²

Zkoumat názory obyvatelstva v totalitním režimu, jehož první starostí je na jednu stranu jakýkoli veřejný diskurz umlčet a na druhou stranu, v protikladu k tomu prvnímu, snažit se pomocí sítě špiclů zjistit, co si lidé doopravdy myslí, je ovšem něco obdobného jako chtít nabírat vodu sítím. Tedy něco velmi obtížného, co by nejspíše zvládla jen Orwellova myšlenková policie. Z podstaty věci vyžaduje toto téma maximální dávku obezřetnosti při posuzování materiálů, které produkoval totalitní režim a které se autorům dostanou do ruky.

Obezřetnost ovšem výše uvedeným autorům zřejmě chybí. Údajný příklon německého obyvatelstva k nacismu dokumentují (vedle citací z dobového stranického tisku, jež o názorech veřejnosti neříkají zhola nic) nárůstem počtu výtisků nacistických novin poté, co se nacisté chopili moci, kdy třeba nejrozšířenější stranický plátek *Illustrierter Beobachter* dosáhl v prosinci 1933 nákladu 840 tisíc výtisků oproti 302 tisícům z počátku téhož roku.³

Kdo si jen trochu pamatuje na „miliónové“ *Rudé právo* (v desetimilionovém národě! – na Slovensku vycházela *Pravda*) před listopadem 1989, musí tvrzení autorů

1 GEYER, Michael – FITZPATRICKOVÁ, Sheila (eds.): *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*. Academia, Praha 2012.

2 FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: Nový člověk stalinského Ruska a nacistického Německa. In: GEYER, Michael – FITZPATRICKOVÁ, Sheila (eds.) *Za obzor totalitarismu...*, s. 404–456.

3 Tamtéž, s. 440.

považovat za směšné. Jednak bylo vydávání ostatních novin zastaveno a stranický tisk byl dobrovolně-nedobrovolně odebírán všemi možnými i nemožnými úřady, ústavy, spolky, školami atd. a jednak jej četli i lidé, kteří s nacisty „nepekli“, včetně jejich odpůrců snažících se v nacistickém tisku mezi řádky vyčíst, kam „vítr fouká“. Podobně „luštili“ nekomunisté před listopadem *Rudé právo*.

Na podporu svých vývodů pak autoři uvádějí jednoho dobového svědka, citují vzpomínky východoněmecké komunistické spisovatelky Christy Wolfové, podle níž se život čím dál více podobal *zvláštní příloze novin vycházejících na pokračování* [sic].⁴

Ze stejného těsta je i jejich argument, že se do roku 1945 prodalo 20 milionů výtisků Hitlerova díla *Mein Kampf*. Čtenáři tento fakt autoři nejdříve sdělí a pak přece jen přiznají: *Avšak i zde opět nevíme, zda a v jakém rozsahu se tento poměrně složitý text četl a studoval*.⁵

Ano, nevíme, a také nevíme, proč tedy tento údaj, který je sám o sobě zcela bezcenný, mají autoři potřebu uvést (vydání propagandistické brožury či jiného textu bylo v totalitních režimech zcela nezávislé na trhu, na nabídce a poptávce – nacisté si mohli natisknout Hitlerův *Mein Kampf* v libovolném množství, podobně jako komunisté tiskli v milionových nákladech sebrané spisy Lenina, Stalina, Gottwalda, které se pak válely ve všech školách, úřadech a ústavech). Podobně autoři dokládají příklon Němců k rasovému světonázoru praxí po přijetí norimberských zákonů, kdy se obyčejní Němci vrhli na svou genealogii. K tomu autoři podotýkají: *Není sice zcela jasné, do jaké míry a jak ochotně Němci, arijsci nebo Židé přijímali svou identitu. Každopádně se však toto rozdělování stalo běžnou součástí života*.⁶ Ano, stalo se běžnou součástí života, protože všichni státní zaměstnanci, úředníci, policisté, učitelé, doktoři atd. museli dokládat svůj původ do čtvrtého kolena. Dělají si autoři z čtenářů legraci?

K sepsání této repliky mě ovšem ponoukl jiný „argument“ autorů. Peter Fritzsche a Jochen Hellbeck cítí, že jejich teze stojí mírně řečeno na vodě, a chtějí se zaštitit svědectvím: *Pravděpodobně nejpřírovnější při posouzení stupně implementace rasových kategorií do běžného života a společenského dění je perspektiva obětí*,⁷ tvrdí a jako příklad uvádějí deníky drážďanského filologa Viktora Klemperera,⁸ syna kazatele reformované židovské obce v Berlíně, který v mládí konvertoval k protestantství. Klempererovi, který měl za ženu „arijku“, se podařilo přežít dlouhých dvanáct let vlády nacismu včetně války uprostřed německé společnosti. Během této doby si pořizoval zápisky o svých zkušenostech „Žida“ v Třetí říši, o náladách veřejnosti apod. Ani v této nezáviděníhodné, bezvýhodné situaci Klemperer nezapře, že je vědec – dění okolo sebe zaznamenává naprosto střízlivě, suše, bez nějakých velkých emocí. Jeho zápisky tak mají o to větší výpovědní hodnotu a dalo by se říci, že jsou jedním z nejautoritativnějších dochovaných svědectví o chování běžných Němců k jejich židovským spoluobčanům v zázemí za války.

4 Tamtéž, s. 440.

5 Tamtéž, s. 441.

6 Tamtéž, s. 442.

7 Tamtéž, s. 442.

8 Viz KLEMPERER, Viktor: *Deníky 1933-1941 a Deníky 1942-1945*, 2 díly, Paseka, Praha 2002 a 2004.

Petr Placák

Fritzsche a Hellbeck tvrdí, že to jsou právě Klempererovy deníky, které zachycují, s jakou lehkostí Němci přetrhali svoje kontakty s Židy a pohodlně přijali árijskou identitu.⁹

Klemperer ve svých denících vskutku zachycuje projevy antisemitismu, s kterými se setkal. Například 24. května 1941 si zapsal: *Včera jsem slyšel poprvé v Lockwitzi v hostinci „Na růžku“ mluvit obyčejné lidi s nefalšovaným nadšením o Hitlerovi a nacionálním socialismu. Dva pivovarští vozkové si vykládali: „Náš Adolf, ten to zvládne. — 1918? To nás zradil ten opičák Vilém, vládli nám tenkrát Židi — ale teď! Jen ať jim dají co proto, ještě pořád se k nim chováme moc slušně...“¹⁰*

Ponechme stranou, že se píše květen 1941, tedy je osm let poté, co se nacisté chopili moci, a Klemperer, žijící uprostřed německé společnosti, slyší poprvé někoho na veřejnosti nadšeně mluvit o Hitlerovi. Co však výše uvedené vypovídá o německé společnosti a o jejím stupni infikování rasismem a příklonu k nacistické ideologii? Není to obdobné, jako když se dnes tuzemští lumpenproletáři v hospodě baví o Cikánech, kteří podle nich patří do plynu?

K 19. únoru 1942 si Klemperer poznamenal: *Poprvé jsem zaslechl antisemitský výrok mladšího chodce: „Jen ať pěkně makají! Alespoň poznají, zač je toho loket.“¹¹*

Jako kdybychom slyšeli současného Čecha nadávajícího na parazitující Romy, kteří nic nedělají a berou sociální dávky, zatímco oni dřou. Co specifického uvedené zápisky vypovídají o německé společnosti a jejím příklonu k nacismu? Podle mne nic. Obdobné postoje a názory jsou přítomny v každé společnosti, nejspíše je zaslechneme mezi všelijak frustrovanými či deklasovanými společenskými vrstvami, které vždy ochotně přijímají názor, že za jejich bídu může někdo jiný. Záleží jen na tom, zda daný režim podobné postoje využívá a zneužívá, pěstuje je a popichuje, jak to činí extremisté a populisté, nebo zda se je naopak snaží mírnit, kultivovat, potlačovat, trestat.

O to větší cenu ovšem mají Klempererovy zápisky svědčící o opačném, vstřícném chování, které bylo režimem nejen potlačováno, ale i trestáno – nebylo zvnějšku manipulováno, vycházelo z vlastní iniciativy a neslo osobní riziko.

Klemperer tak například popisuje veřejné demonstrativní, a tedy značně nebezpečné přihlášení neznámých lidí na ulici k jeho židovské hvězdě. Zápis z 8. května 1942: *Na Vasově náměstí se přede mnou zastaví dvě šedovlasé, přibližně šedesátileté dámy, asi učitelky. Jedna ke mně přistoupí s napřaženou rukou, myslím si, nějaké dávné posluchačky, smeknu klobouk. Ale neznám ji, ona se mi ani nepředstaví, jen mi s pousmáním potřese rukou a řekne: „Však víte, proč!“¹²*

Jiný zápis z 19. července 1943: *Když jsem se v neděli odpoledne vracel ze hřbitova domů, přešel ke mně z druhé strany ulice starší muž – bílá kozí bradka, asi tak sedmdesát, vyšší úředník v penzi, podal mi ruku a tak trochu slavnostně prohlásil: „Viděl jsem vaši hvězdu a chci vás pozdravit, odsuzuji to, že z vás kvůli rase udělali psance, a takových je nás víc.“ Já: „To je od vás milé — ale nesmíte se mnou takhle mluvit, mohlo by mě to stát život a vás ještě přivést do vězení.“ — Ano, ale chtěl a musel mi to říci.¹³*

9 FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: *Nový člověk...*, s. 442.

10 KLEMPERER, Viktor: *Deníky 1933-1941*, s. 443.

11 KLEMPERER, Viktor: *Deníky 1942-1945*, s. 25.

12 Tamtéž, s. 61.

13 Tamtéž, s. 286.

Za obzor historiografie

Ve skutečnosti právě Klempererovy deníky tvrzení autorů znevěrohodňují. Když jsem je před časem četl, byl jsem překvapen, jak vysoký byl počet těch, kteří reagovali na jeho žlutou hvězdu na kabátě kladně, a to i v době největšího nacistického triumfu na jedné straně a největšího nacistického teroru na straně druhé – navzdory všudypřítomné propagandě a policejnímu státu prolezlému udavači. A také navzdory mnoha současným historikům. Místo aby byla žlutá hvězda na ulici pro Němce varováním, fungovala často naopak: ten, kdo jí byl označen, byl jako vrba, které se lidé nebojí svěřit své strachy, nenávisť, zklamání, naděje, a je skoro s podivem, že toho nacisté ve svém zvrhlém cynismu nevyužili (gestapáci na ulicích přeplečení za Židy).

Udělal jsem si proto malou statistiku ohledně kladných a záporných reakcí „árijců“ na „žlutou hvězdu“. Do počtu jsem přitom zahrnul Klempererovy záznamy o reakcích „árijských“ Němců na režim, které nějak souvisely s židovskou otázkou – buď byly proneseny před Klempererem lidmi, kteří věděli, že je židovského původu (zprvu kolegové a studenti na univerzitě a při styku s úřady, pak i v obchodech – Židé dostávali jiné potravinové lístky – a se zavedením povinnosti nosit žlutou hvězdu i všude na ulici a ve městě), anebo byly přímou pomocí Klempererovi jako „neáriji“, která měla demonstrativní charakter.

Mezi pozitivní reakce počítám ty, které byly záporné vůči režimu a zároveň vstřícné ke Klempererovi jako „neáriji“ (nebo jeho stejně postiženým židovským sousedům). Přitom platí, že lidé, kteří byli kritičtí vůči režimu, automaticky neměli žádný problém s tzv. židovskou otázkou. Což ovšem neplatí obráceně: ne každý nacist, a zvláště ten, který do strany vstoupil z naivních ideových pohnutek (nejspíše jako německý národovec), byl zároveň i antisemita, neřkuli rasista – někteří straníci postup režimu proti Židům přímo odsuzovali.

Do souhrnu pozitivních reakcí nejsou započítávány vzájemné přátelské vztahy mezi lidmi židovského původu a také kladné reakce „árijců“, kteří byli a zůstali osobními přáteli manželů Klempererových. Do negativních reakcí pak nejsou zahrnuty Klempererovy zkušenosti s úředníky Gestapa, kteří měli antisemitismus, respektive rasismus v popisu práce.

Reakce ve výše uvedeném smyslu jsou počítány od ledna 1934, kdy byl nacistický režim již zkonsolidován, do noci z 13. na 14. února 1945, kdy byly Drážďany, kde Klemperer po celou dobu žil, těžce bombardovány spojeneckým letectvem a kdy si v nastalém chaosu Klemperer z kabátu strhl židovskou hvězdu a přestal tak být nacistickým „Židem“ (respektive, strhla mu ji – jak píše Klemperer – jeho „šikovnější a odvážnější“ žena).

V následujícím sloupci je za letopočtem uveden počet kladných reakcí, které jsem v uvedeném roce v Klempererových zápiscích našel. Reakce jsou sice rozepsány podle let, ale nedovolil bych si z nich vyvozovat nějaké další závěry: v roce 1942 byli nacisté na vrcholu své moci, a přesto počet kladných reakcí je vysoký; nejvyšší je o rok později, kdy už se situace na frontě začala obracet, ale teror v zázemí dosáhl vrcholu. Nejnižší počet kladných reakcí jsem zaznamenal v roce 1937 – mohla za to snad únava z dlouhého trvání režimu za stavu, kdy byla naděje na nějaký zvrat v nedohlednu, zatímco o rok později už německá společnost, vystrašená z možnosti války, reagovala na režim podrážděněji?

Petr Placák

1934 / 26
 1935 / 8
 1936 / 9
 1937 / 3
 1938 / 14
 1939 / 11
 1940 / 7
 1941 / 5
 1942 / 23
 1943 / 39
 1944 / 27
 1945 (do 12. února) / 6

celkem 178

Jaké bylo sociální rozvrstvení osob, které reagovaly „kladně“? Patřili k nim ředitel Saské zemské knihovny v Drážďanech Martin Bollert, bývalý ministr školství Kaiser, mechanik Wolf, jemný mechanik Bronnetz z Bavorska, který *nadává na vládu ve všech tóninách*, řidiči taxi, prodavači, soudní rada Moral, řidiči tramvaje, pojišťovací agent, předáči v práci, lékaři, četníci, majitel knihovny Natscheff, počestný mistr Ulbricht, mechanik Michael, osmnáctiletý praktikant v Německé knihovně, slečna Hilda – *věrná árijská hospodyně, již už dávno zakázali v domě vypomáhat, přesto dál drží s židovskými obyvateli a stará se o ně*,¹⁴ vedoucí Konrad v továrně, kde byl Klemperer v roce 1943 zaměstnán, stánkař na Schillerově náměstí, starší prošedivělá dáma s malým hochem, která Klempererovi se žlutou hvězdou pomáhala na ulici sesbírat rozsypaný pytel brambor.

Mezi lidi, kteří Klempererovi vyjadřovali podporu nejčastěji, patřili dělníci, zřejmě především antifašisté, kteří byli před rokem 1933 politicky organizováni v sociální demokracii nebo v komunistické straně. Zápis z 16. dubna 1943: *Za chvíli nakoukne jeden z nich (jeden z dělníků, kteří stěhovali nábytek v domě, kde bylo Klempererovým přiděleno místo k bydlení – pozn. autora) pootevřenými dveřmi do kuchyně a ztišeným hlasem povídá: „Hlavu vzhůru!“ Hledím na něbo trochu překvapeně. On: „Svině zatracený – co dělají s lidmi – v Polsku – nemůžu jim přijít na jméno. Takhle to ale dlouho nezůstane... další zimu v Rusku nepřezijou – jen hlavu vzhůru, však bude líp...“*¹⁵

Dobrou zkušenost s dělníky si Klemperer potvrdil, když byl později přidělen na práci v několika továrnách. Zápis ze 4. června 1943: *Stále znovu si potvrzuji, jak přátelsky, přirozeně a často přímo srdečně se k nám Židům dělníci i dělnice chovají; jistě se mezi nimi najde také špicl nebo zrádce, ale to nemění nic na skutečnosti, že jako celek k nám necítí nenávisť. Přesto někteří z nás trvají na tom, že všichni Němci jsou antisemiti.*¹⁶

14 Tamtéž, s. 175.

15 Tamtéž, s. 249.

16 Tamtéž, s. 273.

Za obzor historiografie

Pro teroristický režim je příznačné, že vstřícnost Klempererovi projevovali i ti členové NSDAP, kteří do strany vstoupili ať už ze strachu, či jen z pouhé konformity, jako byl učitel na gymnáziu Zaunick. Nebylo však mezi nimi ani málo straníků-idealistů – tedy těch, kteří považovali nacismus za nacionální a sociální revoluci a po roce 1933 byli zklamáni. Mezi nimi nebyli jen členové nacionálního Stahlhelmu, ale i SA,¹⁷ nebo dokonce i příslušníci SS (v Klempererově svědectví šlo ovšem o podnikatele, kteří si členstvím v SS evidentně kryli záda).¹⁸

Ve stejném období, od 1. ledna 1934 až do 12. února 1945, jsem v Klempererových denících vedle 178 kladných reakcí zaznamenal pouhých 25 negativních reakcí na žlutou hvězdu, což je poměr kladných a záporných reakcí 7 : 1.

Pomineme-li houf uličníků, jednu svazačku a několik lumpenproletářů – typy lidí nebo reakcí, na které narazíme všude po světě vůči společenským či jiným menšinám, se skutečnými nacisty či nacismem oslovenými lidmi se Klemperer setkává vlastně jen na Gestapu, a to v podobě té nejhorší lidské spodiny.¹⁹

Co z výše uvedeného plyne? Peter Fritzsche a Jochen Hellbeck podle všeho Klempererovy obsáhlé deníky vůbec nečetli. Jak bývá zvykem, zběžně je prolístovali, a jelikož k nim přistupovali s předpokladem, že deníky – podle obecně přijímaného úzu – budou obsahovat samé negativní zkušenosti jejich pisatele, svou domněnku mávnutím ne kouzelného, ale kouzelnického proutku (nejde o kouzlo, ale o trik) přeměnili ve fakt.

Tento kouzelnický kousek pak jako vědu posvětili lektoři textů a nakonec je svou odbornou autoritou zaštilili editoři sborníku. A hotovo. Práce se zařadí mezi jiné odborné texty, bude si žít svým vlastním „vědeckým“ životem, budou se na ni odkazovat další práce, nesmysly se budou násobit, aniž by se někdo nad nimi byť jen pozastavil. Věda žije, ale kde je historie?

Selhání editorů (a odborných lektorů) díla je o to větší, že zkoumat to, co si lidé v totalitním režimu skutečně mysleli, jaké hodnoty opravdu vyznávali v situaci, kdy totalitní mašinerie vyhnala právo na vlastní názor nejen z veřejného prostoru, ale snažila se je vymýtit i ze soukromí,²⁰ je úkol téměř nadlidský, každopádně nevdečný.

17 Klempererův zápis z 30. září 1943: *Musel bych se velmi mýlit, kdyby byl ten muž (Müller, člen SA) udavač a špicl. Svým smyšlením se nijak netají. Jako právě sedmnáctiletý se za první války dobrovolně přihlásil k letcům, později SA-mann a příslušník sudetoněmeckých freikorpsů, dodnes vášnivý vyznavač svého němectví, dávno pokřtěný, zapřísáhlý odpůrce teorie židovské rasy. „Do roka máte svůj domek zpátky, pana profesore!“ – „To jsou zakázané politické hovory, pane Müller!“ – „Přece mezi námi není nějaký mizerný práškač, aby nás udal!“ Ostatní se s ním beze všeho baví o politice a válce.* KLEMPERER, Viktor: *Deníky 1942–1945*, s. 308.

18 Jedním z nich byl továrník Schlüter, v jehož fabrice byl Klemperer s několika dalšími „neárijci“ nasazen. K tomu Klempererův zápis z 31. října 1943: *Celý týden Schlüterův boj o přežití, hranicí s agónií (kvůli obstrukcím nacistických úřadů, především díky odvodům na vojnu), včera v sobotu oslňující projev na rozloučenou s árijci – „Naši židovští kamarádi – to snad mohu říci, všichni jsme přeče lidé! – zůstanou ještě měsíc nebo dva.“ Tamtéž, s. 314. Je skoro těžko uvěřitelné, že tento příslušník nacistické elity uprostřed všeobjímajícího teroru mluví veřejně o „židovských kamarádech“ – a nejen mluví, v jeho továrně s „neárijci“ zacházeli víc než slušně.*

19 Protižidovské výtržnosti byly v Třetí říši jistě na denním pořádku a účastnily se jich mnohdy tisíce lidí. To však byly většinou nacisty organizované či popichované akce. Klemperer popisuje své zkušenosti s „obyčejnými“ lidmi.

20 Klemperer ve svých denících zaznamenal stížnost vedoucího zahradnictví Steffense, která je v tomto

Ošidnost zkoumání nálad veřejnosti či veřejného mínění v době totality názorně čtenářům předvedl americký autor Robert Gellately, který se specializuje na dějiny nacismu a holocaustu. Ve své jinak seriózní práci *Kdo podporoval Hitlera*²¹ se pokusil zjistit postoj německé veřejnosti k židovským spoluobčanům a nacistickým antisemitským opatřením na základě dobové policejní dokumentace, která je podle něj *nejlepší pramen nejen pro zkoumání policejních aktivit a úlohy, kterou sebráli řadoví občané – rozuměj, při perzekuci Židů.*²²

Gellately zkoumal oblast Dolních Frank, kde se jednak policejní dokumenty zachovaly a jednak tam žila početná židovská menšina. Vycházel přitom ze záznamů Gestapa týkajících se vyšetřování případů „prznění rasy“ (tedy intimních vztahů mezi „árijci“ a „neárijci“) a též „přátelského chování k Židům“, pod kterýžto „paragraf“ spadala jakákoli pomoc „árijců“ židovským sousedům.

Za léta 1933–1945 nalezl Gellately ve würzburgském archivu 175 složek týkajících se těchto případů a přidal k nim ještě 35 složek lidí vyšetřovaných za kritiku vládní politiky vůči Židům. Z těchto 210 Gellatelym zaznamenaných případů bylo 123 šetřeno na základě udání od lidí, tedy 60 % všech zmiňovaných případů – zbytek udání připadl na vrub různým úřadům, stranickým orgánům atd. Z výše uvedeného pak Gellately vyvozuje závěr, že obyvatelé této německé země nakonec nátlaku režimu *podlehli a na spolupráci s gestapem přistoupili*, což je podle něj *o to znepokojivější, protože to vypovídá o obecné tendenci v celém národě.*²³

Navzdory tomuto jednoznačnému tvrzení autor ví, že v jeho argumentaci něco neseďí. *Bylo by však nepoctivé zapomínat, že v úplnosti netušíme, v jakém rozsahu se jednotlivým Židům dostávalo podpory od obyvatel*, podotýká Gellately.²⁴ Podle mne to ovšem netuší nejen „v úplnosti“, ale netuší to vůbec.

Absurdnost Gellatelym použité metody a z ní vyvozených závěrů uvidíme, když výsledky jeho sondy do policejních archivů budeme interpretovat obráceně, tedy napak jako důkaz filosemitismu v německé společnosti let 1933–1945: tyto Gestapem zjištěné případy přece mluví o 210 „árijcích“ v Dolních Francích, kteří se přes hrozbu koncentračního tábora nepřestali stýkat s občany židovského původu a pomáhat jim. Těchto 210 případů nejenže převažuje početně nad 123 udáními od obyvatelstva, ale jde jistě jen o zlomek skutečného počtu případů nedovolených styků a pomoci „árijců“ Židům, který se Gestapu podařilo odhalit, zatímco Gellatelym 123 zjištěných udání od obyvatelstva je číslo konečné.

Obě veličiny se navíc liší nejen kvantitativně, ale stejně tak i kvalitativně – svou obsahovou závažností ve vztahu k Židům a židovské otázce: zatímco ti první se vystavovali nebezpečí, udavači mohli očekávat ze strany režimu ocenění. A nejen to: sám Gellately přiznává, že naprostá většina „udání od občanů“ nebyla motivována ideolo-

ohledu typická: „*Děti už vidím málokdy, jsou pořád někde v organizaci; musím si před nimi dokonce dávat pozor na to, co říkám; už i v rodinách zaseli nedůvěru.*“ KLEMPERER, Viktor: *Deníky 1933-1941*, s. 89.

21 GELLATELY, Robert: *Kdo podporoval Hitlera. Společenský soublas a režimní nátlak v nacistickém Německu*. Prostor, Praha 2003.

22 Tamtéž, s. 154.

23 Tamtéž, s. 155.

24 Tamtéž, s. 158.

Za obzor historiografie

gicky, ale byla z „nizkých pohnutek“ – z osobních či konkurenčních důvodů: *Udavači předně využívali nátlakových prostředků státu k vlastním cílům.*²⁵ Jak se ale taková udání liší od jiných, vzájemných udání mezi „árijci“? Kolik Němců bylo ve stejné době a místě udáno jinými Němci za to, že mluví proti Hitlerovi? A byla ta udání z nízkých pohnutek, nebo z ideologických důvodů? To se ovšem od Gellatelyho nedovíme.

Jeho „sonda“ nejenže nevyovídá nic o daném problému, ale naopak je vyložené zavádějící, od A do Zet mylná. Použit výše uvedená udání ke zjištění vztahu obyčejných Němců k jejich židovským spoluobčanům, to mohl Gellately rovnou věstit z kávové sedliny. Bylo by to nepochybně poctivější.

Historici, kteří se snaží popsat názory a chování lidí v totalitní společnosti na základě oficiálních režimních pramenů, zákonitě selhávají – jsou na tom podobně jako diktátoři snící o křišťálové kouli, která by jim umožnila nahlížet do mysli obyvatelstva poté, co sami lidem zavřeli ústa. K tomu účelu mají tajnou policii a síť špiclů, která se sice může snažit, jak chce, ale pravou tvář lidí nikdy neuvidí, protože všichni mají díky režimu nasazenou masku – a to včetně nejvyšších státních či stranických činitelů, kteří se hlídají navzájem. Proto se také diktátorské režimy často zhroutí „zcela neočekávaně“, ze dne na den.

Jedinečnost Klempererova svědectví (oproti úředním zprávám a hlášením armády nejrůznějších slídlilů) spočívá v jeho „výsostném“ postavení muže se žlutou hvězdou. Smrtelník, který s ním přichází do styku, masku nasazenou vůči režimu odkládá, protože ví, že Davidova hvězda na Klempererově kabátě je ta nejvyšší možná záruka. Žlutá hvězda tak zvítězila nad Gestapem. Můžeme si dokonce i představit, že to možná byla jediná „instituce“ ve Třetí říši, a to včetně vlastní rodiny, před kterou se Němci nebáli hovořit otevřeně.

Řada autorů, kteří se snaží popsat společnost Třetí říše, selhává i proto, že si na základě pramenů, které mají k ruce, nedokáží život v totalitě představit, přenášejí hodnoty a vzorce chování svobodné společnosti do doby totality a kladou na veřejnost Třetí říše absurdní nároky, jako kdyby byl Hitlerův režim součástí otevřené společnosti. „Vynikají“ v tom obzvláště autoři vyrostlí v anglosaské tradici, která postrádá jakoukoli zkušenost s totalitarismem. (Podobně dnes někteří mladí historici, kteří dobu před rokem 1989 nezažili, selhávají při snaze popsat společnost za komunismu.)

Tak může Gellately napsat, že v roce 1943 byly deportace Židů do koncentračních táborů téměř dokončeny, *aniž by vyvolaly sebemenší veřejný rozruch.*²⁶ Jak si autor takový „veřejný rozruch“ ve Třetí říši představuje? Veřejně protestovat po roce 1933 znamenalo být minimálně zmlácen a poslán do koncentračního tábora, později rovnou zavražděn, aniž by se o tom navíc kdokoli dozvěděl. Porazit nacistický režim zvnitřku bylo brzy po převzetí moci nacisty v roce 1933 prakticky nemožné – s jedinou výjimkou: armádním převratem. Byly to ovšem demokratické mocnosti, které svou další a další ústupností vůči Hitlerovi znovu a znovu podkopávaly pozice vojenského odboje. Hitler se sice vyšplhal k moci po zádech německých voličů, ale byly to evropské demokracie, tlačené domácím veřejným míněním, které Hitlerův režim, přes jeho

25 Tamtéž, s. 159.

26 Tamtéž, s. 159.

Petr Placák

opětovné porušování mezinárodních dohod, znovu a znovu legitimovaly a upevnily tak i jeho postavení uvnitř země.

Podobně jako Gellately si ovšem počíná řada dalších autorů. Německý historik Volker Zimmermann na základě studia dokumentů nacistických bezpečnostních složek napsal práci o sudetských Němcích, jejíž podtitul zní: *Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*.²⁷ To je opravdu velký optimista. Stačilo přitom podtitul doplnit o slova „ve světle nacistických dokumentů“ a bylo by to pořádku. Podobně i známému historikovi holocaustu Raulu Hilbergovi se daří v popisu „židovské katastrofy 1933–1945“, nazvaném *Pachatelé, oběti, diváci* (Argo, Praha 2002) popsat pachatele a jejich oběti, když však přejde k „divákům“, sklouzne jeho práce z historie k laciné beletristice.

Nejde přitom vůbec o nějaká překroucení či omyly, která se najdou v každé práci, ale o samotné chápání fenoménu nacismu. Řada autorů má stále tendenci nacismus „nacionalizovat“, tedy přiřadit jej ke slovu *německý*. Pochopitelně nelze zbavit Němce politické a morální odpovědnosti za hitlerovský režim, ale považovat nacismus za jakousi německou národní úchytku je hrubý omyl zastírající podstatu nacismu.

Německá společnost třicátých let a první poloviny čtyřicátých let nebyla perverzní, pokud za perverzi nepovažujeme lidské chování, jak ho popisují (kritizují, zesměšňují, ironizují) autoři od starověku po dnešek, ani snad více rasistická než společnost americká, anglická či francouzská. Ať už budeme Klempererovy deníkové záznamy interpretovat z jakékoli strany, včetně toho, že jejich autor mohl mít prostě jen „štěstí“, představují podle mne realističtější obraz německé společnosti za Třetí říše, než jak to ve svých pracích předvádí nejen zde zmínění historici – ať už vycházejí vstříc společenské, politické či jiné poptávce, nebo jen rezignují před fenoménem, který lze obtížně uchopit běžnými historickými metodami. Pokud mají jakžtakž zajištěno vlastní živobytí, netíhnou „obyčejní“ lidé k radikalismu a o politiku či ideologie se nestarají.

Závažnost, výstraha či poučení z historie nacistického Německa pro současnost a budoucnost spočívá právě v tom, že se nacisté chopili moci ve společnosti, která byla zcela „standardní“ – v měřítku tehdejší Evropy dokonce nadprůměrně liberální, a to včetně vztahu Němců k německým Židům.

Historie nacistického Německa je mementem moderní otevřené společnosti – jak snadno se dá ve své podstatě mírná a neagresivní většina s pomocí nacionální a sociální demagogie ovládnout násilnickou menšinou a použít k vnitřní i vnější agresi apokalyptického rozměru, což platí úplně stejně pro Němce jako pro Rusy, Francouze či pro Čechy (viz vývoj v letech 1945–1948).

Takže pozor na historiografii.

27 ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Prostor – Argo, Praha 2001.